

**ZAMONAVIY YOSHLARNING IJTIMOIIY MAS'ULIYATI VA SHAXSIY
TANLOVLARI: QADRIYATLAR ZIDDIYATI VA MUVOFIQLASHTIRISH
MEKANIZMLARI**

**СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И ЛИЧНЫЙ ВЫБОР
СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЁЖИ: ЦЕННОСТНЫЕ КОНФЛИКТЫ И
МЕХАНИЗМЫ СОГЛАСОВАНИЯ**

**SOCIAL RESPONSIBILITY AND PERSONAL CHOICE OF
CONTEMPORARY YOUTH: VALUE CONFLICTS AND MECHANISMS OF
RECONCILIATION**

Muhammadiyeva Manzura Maratovna

Qarshi davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası dotsenti, p.f.f.d.

Tel: +99890 638 0380

E-mail: mmanzura743@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada zamonaviy yoshlar ijtimoiy mas'uliyati va shaxsiy tanlovlari o'rtasidagi o'zaro munosabat, ushbu jarayonda yuzaga keladigan qadriyatlar ziddiyati hamda ularni muvofiqlashtirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Yoshlarning shaxsiy manfaatlari, ehtiyojlari va hayotiy maqsadlari bilan jamiyat oldidagi burchi, ijtimoiy me'yorlar va umumiy manfaatlar o'rtasidagi nisbat masalasi yoritiladi. Shuningdek, globallashtirish, raqamli muhit, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarning yoshlarning qadriyatlar tizimi va qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ijtimoiy mas'uliyat va shaxsiy tanlovni qarama-qarshi hodisalar sifatida emas, balki o'zaro uyg'unlashtirilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy-psixologik jarayonlar sifatida baholashga e'tibor qaratiladi. Yoshlarning mustaqil qaror qabul qilishi, shu bilan birga jamiyat manfaatlarini hisobga olishi uchun zarur bo'lgan qadriyatlar, ijtimoiy omillar va muvofiqlashtirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqolada yoshlar orasida mas'uliyatli tanlovni shakllantirish va shaxsiy hamda ijtimoiy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi.

Аннотация: В статье анализируется взаимосвязь между социальной ответственностью и личным выбором современной молодежи, возникающие при этом ценностные конфликты, а также механизмы их согласования. Рассматривается баланс между личными интересами, потребностями и жизненными целями молодых людей и их обязательствами перед обществом, социальными нормами и общественным благом. Кроме того, исследуется влияние глобализации, цифровой среды, а также социальных и культурных изменений на систему ценностей и процессы принятия решений молодежью. В центре внимания исследования — рассмотрение социальной ответственности и личного выбора не как противоположных явлений, а как социально-

психологических процессов, поддающихся гармонизации. Анализируются ценности, социальные факторы и механизмы координации, необходимые для того, чтобы молодые люди могли принимать самостоятельные решения, одновременно учитывая интересы общества. Наконец, в статье освещаются теоретические и практические аспекты формирования ответственного выбора у молодёжи и обеспечения согласованности личных и общественных ценностей.

Abstract: The article analyzes the relationship between social responsibility and the personal choices of contemporary youth, the resulting value conflicts, and the mechanisms for reconciling them. It examines the balance between young people's personal interests, needs, and life goals and their obligations to society, social norms, and the public good. Furthermore, it explores the impact of globalization, the digital environment, and social and cultural changes on the value systems and decision-making processes of young people. The study focuses on examining social responsibility and personal choice not as opposing phenomena, but as socio-psychological processes that can be harmonized. It analyzes the values, social factors, and coordination mechanisms necessary for young people to make independent decisions while simultaneously taking societal interests into account. Finally, the article highlights the theoretical and practical aspects of fostering responsible decision-making among youth and ensuring the alignment of personal and societal values.

Kalit so'zlar: ijtimoiy, mas'uliyat, shaxsiy, tanlov, integratsiya, faoliyat, ziddiyat, egotsentrizm, internal, lokus, refleksiya, tarbiya.

Ключевые слова: социальная ответственность, личный выбор, интеграция, активность, конфликт, эгоцентризм, внутренний локус, рефлексия, воспитание.

Keywords: social responsibility, personal choice, integration, activity, conflict, egocentrism, internal locus, reflection, upbringing.

KIRISH (INTRODUCTION) Hozirgi globallashuv va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jadal rivojlanayotgan davrda, jamiyatda insonning erkinligi, huquq va manfaatlari eng oliy qadriyat darajasiga ko'tarildi. Ta'lim tizimining insonparvarlik tavsifiga ega bo'lishi, unda umuminsoniy qadriyatlar, inson hayoti, salomatligi hamda shaxsning erkin rivojlanishi va shaxsiy tanlovi ustuvor ahamiyat kasb etishiga olib keldi [105; 12-b.]. Biroq, ushbu jarayonning salbiy qutbi ham mavjud bo'lib, u yoshlarda "shaxsiy tanlov" degan tushunchani mutloqlashtirib, jamiyat va atrof-muhit oldidagi "ijtimoiy mas'uliyat" tushunchasidan uzoqlashish, loqaydlik va egotsentrizm (men markazchilik) kabi illatlarni yuzaga keltirmoqda. Shaxsning o'z xohish-istaklari bo'yicha tanlov qilishi va oila, ta'lim muassasasi hamda davlat oldidagi mas'uliyati o'rtasida keskin ziddiyat paydo bo'lmoqda.

Ushbu ziddiyatni muvofiqlashtirish, eng avvalo, maktabgacha va kichik maktab yoshidan boshlanishi shart. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida

davlatning fuqarolar oldidagi huquqiy himoya mas'uliyati qanchalik kafolatlangan bo'lsa (22-modda), ota-onalarning farzand tarbiyasidagi mas'uliyati (64-modda) hamda barcha fuqarolarning burchlari (47-modda, 48-modda) shunchalik aniq belgilab qo'yilgan [1; 8-14-b.]. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida har bir fuqaroning ta'lim olish bilan bog'liq huquqlari qatorida, erkin va mas'uliyatli shaxsni shakllantirish asosiy vazifa etib ko'rsatilgan [2; 3-b.].

Boshlang'ich ta'lim yoshi (7-11 yosh) — shaxsda mustaqillik, tashabbuskorlik, intizomlilik va mas'uliyatlilik kabi poydevor fazilatlar shakllanadigan davrdir. M.M. Muhammadiyevaning tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, aynan shu davrda o'quvchilarda ixtiyoriy xatti-harakatlar paydo bo'ladi va o'z xatti-harakatlarini anglash, shaxsiy tanlov hamda uning oqibati uchun mas'uliyatni his qilishni boshlaydilar. Ushbu tadqiqot ishining asosiy maqsadi yoshlarda shaxsiy tanlov huquqini cheklamagan holda, faoliyatlar integratsiyasi (o'yin, o'quv-bilish, mehnat) asosida ijtimoiy mas'uliyatni internallikka (ichki ehtiyojga) aylantirish yo'llarini tahlil qilish hamda ziddiyatni bartaraf etishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW) Mas'uliyatlilik va shaxsiy tanlov muammosi qadimgi davrlardan to bugungi kungacha falsafa, pedagogika, psixologiya, huquq va etika fanlarining markaziy o'rganish ob'yekti bo'lib kelgan. Turli manbalarda unga berilgan ta'riflar shaxsning erkinligi va jamiyatdagi burchi o'rtasidagi bog'liqlikni yoritadi.

Terminologik va nazariy yondashuvlar: "O'zbek tilining izohli lug'ati"da mas'uliyat atamasi arab tilidan olingan bo'lib, "javobgarlik", "hisob berishlik" ma'nolarini anglatishi, u biror ish yoki xatti-harakat oqibati uchun bo'lgan javobgarlik ekanligi qayd etilgan [23; 555-b.]. Pedagogik manbalarda esa, xususan, "Oliy ta'lim" lug'at-ma'lumotnomasida u "shaxsning o'z-o'zini boshqarish shakli, o'zini amalga oshirgan xatti-harakatlari va ularning oqibatiga sabab deb bilishda namoyon bo'ladi" deb ta'riflanadi [18; 171-b.]. Falsafiy lug'atda ushbu tushuncha shaxsning jamiyatga bo'lgan axloqiy va huquqiy munosabatini aks ettiruvchi kategoriya sifatida yoritiladi [22; 324-b.]. Bunday ta'riflardan ma'lum bo'ladiki, mas'uliyat bu shaxsning ongli tanlovi va ixtiyoriyligiga asoslanuvchi sifatdir. Shaxs mas'uliyatlilikni majburlov ostida emas, balki qilingan to'g'ri axloqiy tanlov natijasi sifatida his etishi lozim [19; 321-b.].

Sharq mutafakkirlarining qarashlarida erkinlik va burch muvozanati: Sharq ma'naviyatida mas'uliyat ijtimoiy xizmat va shaxsiy nafsni jilovlash uyg'unligi sifatida qaralgan. Davlat arbobi Amir Temur o'zining "Tuzuklar" asarida mas'ullikni shaxsiy tanlovdan so'ng o'sha ishni oxiriga yetkazish deb ataydi: "Biron ishni qilishga qasd qilgan bo'lsam... bitirmagunimcha undan qo'limni tortmadim" [42; 10-b.]. Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Beruniy "Hindiston" asarida inson qobiliyati boshqa

mavjudotlardan ustun ekanini ta'kidlab, har bir inson o'z ishini a'lo darajada bajarishi lozimligi va uning ijtimoiy majburiyati – mehnat ekanligini aytib o'tadi [49; 130-b.]. Abu Ali ibn Sino o'zining "Tib qonunlari"da yetuk inson bo'lib shakllanish uchun bolaga mas'uliyat va poklik singdirilishi kerakligini uqtiradi [59; 137-139-b.]. Kaykovusning "Qobusnoma"sida erkin tanlov va mas'uliyat mantiq bilan bog'lanadi: "Har ishgaki kirishar bo'lsang, oldin o'sha ishdan chiqmoqni yaxshi o'zlag'il..." [62; 147-b.]. Muslihiddin Sa'diy Sheroziyning "Guliston"ida mas'uliyat yoshlikdan, hali iroda to'la shakllanmagan bolalikdan berilishi shartligi ("Ho'l novda egilar qay xilda egsang") ta'kidlanadi [102; 145-b.]. Husayn Voiz Koshifiy "Axloqi muhsiniy" asarida mas'uliyatni "jiddu-jahd" — ya'ni o'z tanloviga muvofiq ko'ngilga yangi niyat qilish va shu niyatga yetish uchun qattiq harakat qilish deb biladi [65; 201-b.]. Abdulla Avloniy esa o'zining "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarida intizomsiz va nizomga amal qilmaydigan shaxsning mas'uliyati bo'lmasligini, har qanday erkinlik nizom bilan boshqarilishi lozimligini uqtirgan [39; 129-b.].

G'arb falsafasi va psixologiyasida mas'uliyat va shaxsiy tanlov xususiyatlari: Antik faylasuflardan Aflotun insonni erkin tanlash imkoniyatini va xatti-harakatlari uchun mas'uliyatligini tan olgan [82; 190-195-b.]. Aristotel ham o'z ishlarida bilimsizlik yoxud shaxsiy beparvolik oqibatida qonunni buzish jazolanishga loyiq ekanini, qonunni o'rganish insonning "ixtiyorida (tanlovida) bo'lganligini" alohida ta'kidlagan [43; 53-b.].

G'arb utilitarianizmi asoschilaridan biri J.S. Mill o'zining "Utilitarizm" asarida (1863) mas'uliyat — bu tashqi jazo emas, balki shaxsning ichki qobiliyati (pushaymonlik, jamiyatga zarar yetkazishdan qochish) ekanligini aytdi [104; 43-b.]. Ekzistensialistlardan J.P. Sartrning "inson erkinlikka mahkum bo'lib, butun dunyoning yukini yelkasiga oladi" degan fikri yoshlardagi shaxsiy tanlov erkinligi va mutloq mas'uliyat konsepsiyasining cho'qqisi hisoblanadi. F. Nisshe esa mas'uliyatni insonning o'z dunyoqarashi nuqtai nazaridan baholaydigan o'lchov sifatida ko'rdi [78; 84-b.]. Pragmatik o'qituvchi J. Dyui turli faoliyatlar bolaning mas'uliyatini shakllantirishda, ularning jamiyatga moslashishida muhim vosita ekanligini isbotlagan [30; 244-b.]. Zamonaviy psixologlardan E. Fromm insonning murakkab hayotiy vaziyatlarda ongli tanlov qilish qobiliyati mas'uliyatning asosi ekanini ta'kidladi [98; 64-68-b.].

J. Piaje va L. Kolbergning axloqiy rivojlanish nazariyalarida ziddiyatning markazi bolalar psixologiyasida izlanadi. J. Piajening uqtirishicha, 7-8 yoshli bolalarda ijtimoiy normalar kattalarga ko'r-ko'rona "tashqi bo'ysunish" tarzida sodir bo'ladi, ya'ni bolada shaxsiy tanlov yo'q, faqat ob'yektiv bosim mavjud [81; 402-b.]. Biroq, L. Kolberg fikricha, bola ob'yektiv normalarni shunchaki yodlamasligi kerak, u ijtimoiy muhit bilan "faol ijodiy o'zaro ta'sirda" (shaxsiy tanlovda) o'z axloqini yaratishi lozim [29; 76-b.]. Shu o'rinda J. Rotterning "Locus of Control" (nazorat lokusi) nazariyasini

tilga olish zarur. Ziddiyatning asosiy yechimi aynan shu yerda: yoshlar o'z shaxsiy tanlovi va xatti-harakatlari uchun natijalarni tashqi omillar (boshqalar, tasodif, omad) bilan izohlasa bu "eksternal (tashqi) nazorat"dir. Agar inson (o'quvchi) natijalarni o'zining tanlovi, irodasi va qobiliyati bilan bog'lasa, bu "internal (ichki) nazorat"dir [29; 76-b.]. S.L. Rubinshteynning qayd etishicha, erkin odam o'z xatti-harakatlarini o'zi belgilaydi (tanlov), biroq oqibat uchun ham o'zi va boshqalar oldida javob beradi [84; 253-b.]. K.A. Abulxanova-Slavskaya ushbu o'zlashtirishda shaxsning ixtiyoriyligiga (tanloviga) urg'u bersa [26; 3-b.], B.F. Lomov xatti-harakatning boshqalar uchun ahamiyatini anglash lozimligini uqtiradi [29; 27-b.]. N.A. Minkinaning fikricha, shaxs ijtimoiy munosabatlarda mavjudlik vazifasini bajaradi va guruhda mas'uliyatni his etadi [74; 11-b.].

Bolalarda mas'uliyatni shakllantirish tadqiqotlari: E. Zavadskaya va L.V. Shevchenko [58; 22-b.] maktab o'quvchilarida mustaqillik, o'z-o'zini baholash va tashabbuskorlikni mas'uliyatning muhim belgisi deb ataydi. L.I. Bojovich fikricha, insonning sifati "barqaror odat"ning natijasidir va bolani kun tartibiga ko'niktirish mas'uliyatni tarbiyalaydi [50; 16-b.]. K. Muzdibayev esa vazifani emosional his etish shartligini ko'rsatadi [77; 73-b.]. K.A. Klimova mas'uliyat ko'rsatkichlarini tizimlashtirib, unga maqsadni qabul qilish, his-tuyg'u (qoniqish, qayg'urish) va iroda (to'siqlarni yengish) parametrlarini kiritgan [63; 115-b.], [71; 159-b.]. Z.N. Borisova buni bevosita "navbatchilik" faoliyati orqali, ya'ni shaxsning guruh oldida o'z ixtiyori bilan topshiriq olishi orgali isbotlagan bo'lsa [51; 10-b.], V.A. Gorbacheva uyushgan xatti-harakat orqali [54; 48-b.], R.S. Bure o'yin, mehnat va ta'lim faoliyatining o'zaro uyg'unligi orqali hal etgan [52; 27-b., 29-b.]. O'zbek tadqiqotchilaridan Sh. Nurullayeva 1-sinf o'quvchilarining mas'uliyat talab etuvchi yangi muhitga moslasha olmasligini, egosentrizm, kun tartibining qat'iyligidan qochish istagi kabi sub'yektiv hamda ijtimoiy muammolarni aniqlagan [34; 28-29-b.].

METODOLOGIYA (METHODS) Maqolada yoritilgan ziddiyatni bartaraf etish modelining metodologik va empirik bazasi M.M. Muhammadiyevaning 2021-yilda o'tkazgan tadqiqoti (PhD dissertatsiyasi)ga asoslanadi. Tadqiqot ob'yekti sifatida boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning turli faoliyatlari (o'yin, o'quv-bilish va mehnat) integratsiyasi olindi.

Ushbu amaliy pedagogik muammoni tadqiq etishda bir qator ilmiy metodlar qo'llanildi:

Nazariy-tahliliy yondashuv: Shaxsda mas'uliyatni shakllantirish bo'yicha shaxsiy-faoliyatli va aksiologik yondashuvlar tanlandi. Aksiologik yondashuv bolani ijtimoiy qadriyatlarga (burch, tartib) yo'naltiradi. Shaxsiy-faoliyatli yondashuv esa shaxs o'zini to'g'ridan-to'g'ri dars jumllarida emas, balki aniq ijtimoiy faoliyatida kashf etishini (mustaqil harakat va tanlov) kafolatlaydi.

Modellashtirish: Ziddiyatni muvofiqlashtirish uchun "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida faoliyatlar integratsiyasi asosida mas'uliyatlilikni shakllantirish modeli" ishlab chiqildi.

Eksperimental usul (Pedagogik tajriba-sinov): - Qayd etuvchi bosqich: Muammoning amaliy holatini o'rganish maqsadida Qarshi shahridagi umumiy o'rta ta'lim maktablarining 74 nafar boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida sotsiologik so'rovnomada o'tkazildi.

Shakllantiruvchi bosqich: O'quvchilarni tajriba va nazorat guruhlariga ajratib, tajriba guruhlarida turli darslar (masalan, Tabiatshunoslik, Tasviriy san'at, Ona tili va Matematika) o'zaro hamda o'yin, mehnat faoliyatlari bilan integratsiyalashtirildi.

Matematik-statistika (Styudent kriteriyasi): Tajriba-sinov natijalarida o'quvchilarning mas'uliyatni o'zlashtirish va shaxsiy tanlovga asoslangan internal nazorat darajasini aniqlash (1-sinfdan 4-sinfgacha Qashqadaryo, Jizzax, Buxoro viloyatlarida jami 313 ta tajriba va 308 ta nazorat guruhi o'quvchilari jalb qilindi).

Faoliyatlar integratsiyasini amalga oshirishning uch bosqichli strategiyasi joriy etildi:

1-bosqich: Motivatsion jarayon. O'quvchini majburlash emas, balki qoidalarni tanishtirish, mas'uliyatlilik haqida tasavvur uyg'otish va erkin taqsimlash orqali rag'bat (stimul) berish. "Sayohat" treningi kabi vazifalar qo'llaniladi.

2-bosqich: Intellektual va irodaviy jarayon. Muammoli vaziyatlarni yechishda bolaga mustaqil usullarni tanlash imkonini berish. Bolalar maqsad sari o'z tanlovi asosida sobitqadam harakatlanadi.

3-bosqich: Natijaviy-tahliliy jarayon (Refleksiya). Har bir o'quvchining harakati, muvaffaqiyati va xatosi tahlil qilinib, "Mag'lubiyat ham natija" tamoyili orqali qilingan shaxsiy tanlov oqibati uchun mas'uliyatni tan olishga o'rgatish.

TADQIQOT NATIJALARI (RESULTS) Tadqiqotning boshlang'ich qayd etuvchi bosqichi shuni ko'rsatdiki, ta'lim muassasalaridagi zamonaviy vaziyat an'anaviy buyruqbozlikka asoslangan. Qarshi shahri o'qituvchilari (74 nafar) o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomada 84% o'qituvchilar (62 nafar) bolalarda mas'uliyatni shakllantirish o'ta dolzarb ekanligini tan olishdi [105; 45-46-b.]. Ammo faqat 17 foizi (13 nafar) bu muammoga doimiy e'tibor qaratsa, atigi 8 foiz (5 nafar) o'qituvchi o'z faoliyatida tizimli ish olib borar ekan. Respondentlarning 50 foizi (37 nafari) aniq javob bera olmagan, 43 foizi (32 nafari) faqat tasodifiy e'tibor qaratishini qayd etgan. Shuningdek, 87.8% (65 nafar) o'qituvchi maxsus ko'rsatmalar tizimi amaliyotda yo'qligidan shikoyat qilsa, 12% (9 nafari) o'zining shaxsiy tajribasidan foydalanishini ta'kidlagan. Demak, maktablarda mas'uliyat ko'pincha bolalarga "buyruq berish va majburlash" shaklida taqdim etiladi, bu esa darsdan tashqari hayotda ijtimoiy loqaydlikni yuzaga keltiradi.

Buni bartaraf etish uchun faoliyatlar integratsiyasi moduli (o'quv + o'yin + mehnat) eksperimentga joriy qilindi. Kuzatuvlar o'quvchilarda quyidagi to'rt mezon bo'yicha amalga oshirildi:

Refleksiya (o'z faoliyati maqsadini anglash);

Tashabbuskorlik (maqsadga erishishga jazm qilish);

Intizomlilik (sabitqadamlik);

Javobgarlik (xatti-harakat va so'z oqibati uchun javobgarlikni his etish).

Qashqadaryo, Jizzax va Buxoro viloyatlari maktablaridan iborat jami tajriba ($n=313$) va nazorat guruhlarida ($m=308$) tajriba o'tkazildi. Tajriba oxirida Internal nazorat (eng yuqori anglangan mas'uliyat) darajasiga ega bolalar keskin oshgani kuzatildi [105; 121-125-b.].

Matematik tahlillarga ko'ra, tajriba guruhida o'zlashtirish ko'rsatkichi $X = 4.2$ (140%), nazorat guruhida esa $Y = 3.9$ (130%) ni tashkil etdi. Ikkala guruh o'rtasidagi farq o'rtacha o'zlashtirishda 10,06 foizga yetdi ($P = X/3 * 100\% - Y/3 * 100\% = 10,06\%$).

Sifat ko'rsatkichlari (Styudent t-kriteriyasi bo'yicha $\alpha = 0.03$):

Tajriba guruhining tarqoqlik koeffitsienti $D_n = 0.54$ (chetlanish 0.174), nazorat guruhi $D_m = 0.61$ (chetlanish 0.200) bo'ldi.

Kritik nuqta $tk_n = 2.06$ deb olinganda tajriba guruhining ishonchli intervali yuqoriligi isbotlandi.

O'qitish samaradorligi baholash mezoni $K_{usb} = 0.98 > 0$.

Bilish darajasining baholash mezoni $K_{bdb} = 0.33 > 0$ ni tashkil qildi [105; 126-128-b.].

Natijalar shuni qat'iy isbotladiki, kichik maktab yoshidagi bolaga tashqaridan yodlangan qoidalarni uqtirishdan ko'ra, uni qiziqarli (o'yin), foydali (o'quv) va ijtimoiy qadrlil (mehnat, navbatchilik) faoliyatlarga integratsion ravishda jalb qilib, ixtiyoriy tanlov imkoni berilganda, ularning mas'uliyatlilik sifati Internal (ichki ishonch) bosqichiga o'tadi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan empirik natijalar va dissertatsiyaning nazariy xulosalari ijtimoiy mas'uliyat va shaxsiy tanlov o'rtasidagi nomutanosiblik mexanizmini to'la yoritib beradi. Nega zamonaviy yoshlar (va bolalar) ijtimoiy majburiyatlardan qochishga moyil bo'lib qoladi? Chunki an'anaviy ta'lim ularga faqat tarbiya "ob'yekti" sifatida qarab kelgan. Qachonki bolada tanlov bo'lmasa, uning mas'uliyati faqat mukofot olish yoki jazodan qutulish ilinjidagi ko'r-ko'rona itoatkorlik (eksternal lokus nazorat) bo'lib qoladi [29; 76-b.]. Hozirgi kunda texnologiyalar va axborot oqimi kengaygan bir paytda bolalar o'z qiziqish va erkinliklarini juda erta anglamogdalar (egosentrizm). Ular ijtimoiy bosimga uchrashganda isyon qiladilar.

Tadqiqot ushbu ziddiyatni aynan "sub'yekt-sub'yekt" munosabatlari asosida yumshatishni taklif etadi. O'qituvchi o'quvchini sub'yekt sifatida qabul qilishi, uning his-tuyg'ularini, intilishlarini hisobga olishi lozim. Bunga erishishning eng unumli yo'li esa o'yin va mehnatning ta'limdagi integratsiyasidir.

Masalan, tadqiqotda keltirilgan muammoli vaziyatlardan birini olaylik: "Tabiat burchagidagi navbatchilik". Bolalar gullarga suv quyayotganda Faxriddin noxosdan Komilaga tegib ketadi va Komila gulning bargini sindirib qo'yadi. Faxriddin darhol "Men aybdor emasman!" deb qochishga o'rinadi. O'qituvchi kelib "Kim qildi buni?" deydi [105; 68-70-b.]. An'anaviy usulda o'qituvchi ularni jazolaydi. Ammo integratsion metodikada o'qituvchi jazoni chetga surib, "Bunday holatda nima qilish kerak?", "Faxriddin qanday yo'l tutsa to'g'ri bo'ladi?" deya ularning shaxsiy tanloviga murojaat etadi. Agar shu o'rinda bolalarga tanlov erkinligi (muammoni to'g'rilash usulini topish ixtiyori) berilsa, bolalar o'z refleksiyalari orqali (ya'ni, jamoa manfaatini his qilgan holda) xatoni o'zlari tuzatish yoki uzr so'rashdek ijtimoiy mas'uliyatni o'z ixtiyorlari bilan tanlaydilar.

E. Fromm ta'kidlaganidek, yuksak axloq — murakkab hayotiy vaziyatlarda mas'uliyatli tanlov qilishdir [98; 64-68-b.]. Shu bois ham tadqiqotda bolalarga "Nima uchun?" degan tayyor buyruq emas, "Agar siz shunday qilsangiz nima bo'ladi?" shaklidagi tugallanmagan hikoyalar berilib, erkin fikr bildirishga sharoit yaratildi. Mas'uliyat bu majburiyat (tashqi dushman) emas, balki shaxs erkinligi orqali erishiladigan eng yuqori qadriyatga aylanadi. L. Kolberg ham o'z izlanishlarida bolalar jamoaviy faoliyat (o'yin yoki mehnat) jarayonida to'siqlarga duch kelganda o'z sheriklari oldida mas'uliyatni ixtiyoriy sezishini (tashabbuskorlik) isbotlagan [29; 76-b.].

Integratsiyalashgan mashg'ulotlar (masalan, tabiatshunoslik darsi + mehnat darsi + tasviriy san'at kabi) bola uzoq vaqt bir hil nazariy uqishdan zerikkanda uning e'tiborini chalg'itmaydi, aksincha unga erkin ijod qilish ("men nima chizishim mumkin?") huquqini berib, shu huquqi orqali mas'uliyatini ("bahor tabiatini asrashim kerak") uyg'otadi. Demak, yoshlarda shaxsiy tanlov (erkinlik) ijtimoiy burch (mas'uliyat) bilan antagonist (dushman) emas, ular bir-birini to'ldiruvchi yagona psixologik jarayonning ikki qismidir.

XULOSA (CONCLUSION)

Zamonaviy avlodda ijtimoiy mas'uliyat va shaxsiy tanlov o'rtasidagi ziddiyatni hal etish, ularning huquqlarini siqib qo'yish yoki "to'g'ri axloqni" qat'iy intizom bilan singdirish orqali amalga oshmaydi. M.M. Muhammadiyevaning 2021-yilda o'tkazgan keng ko'lamli tadqiqoti va tajriba-sinov xulosalariga tayangan holda quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

Mas'uliyatlilik an'anaviy itoat emas, balki o'z xatti-harakatlari natijasini oldindan bashorat qila olish va jamoa oldidagi burchini erkin tanlov sifatida o'ziga qabul qilishdir (Locus of control ning internal bosqichi).

O'quvchilar hayotida ziddiyatni muvofiqlashtiruvchi asosiy mexanizm faoliyatlar (o'yin, bilish, mehnat) integratsiyasidir. Agar maktab amaliyotida va oila muhitida o'quvchilarga navbatchilik, jamoaviy loyiha kabi topshiriqlar erkin tanlov (maqsad va rollarni taqsimlash) asosida berilsa, ulardagi ijtimoiy faollik avtomatik ravishda oshadi (tadqiqot isbotiga ko'ra 10 foizga o'sish).

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari va ota-onalar "sub'yekt-ob'yekt" (buyuruvchi va bajaruvchi) modelidan "sub'yekt-sub'yekt" modeliga o'tishlari shart. O'qituvchi o'quvchini eshitib, uning mustaqil qarorlarini (masalan, kutilmagan favqulodda muammoli vaziyatda ko'rsatgan reaksiyasini) hurmat qilib yo'naltirgandagina jamiyatda sog'lom ijtimoiy mas'uliyat shakllanadi.

O'quvchilarda qadriyatlarni shakllantirish jarayoni 3 bosqichli mexanizm asosida: avval motivatsiya (qiziqishni namoyon etish), so'ngra hamkorlikdagi ijtimoiy izlanish va nihoyat, olingan ko'nikmalarni kelajak faoliyatiga amaliy yo'naltirish (mustaqil faoliyatda) orqali yuz berishi kerak.

Ushbu uzluksiz, integrativ va insonparvar yondashuv zamonaviy ta'lim standartlariga kiritilishi, milliy yuksalish hamda fuqarolik burchini chuqur his etuvchi yangi barkamol avlodni voyaga yetkazishda amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 122 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-637-son) // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 104 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
5. Amir Temur o'g'itlari / Tuzuvchilar: B.Ahmedov, A.Aminov. – Toshkent: O'zbekiston, 2007. – 64 b.
6. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 160 b.
7. Bandura A. Social Learning Theory. – New York: General Learning Press, 1977. – 247 p.
8. Beruniy A.R. Hindiston. – Toshkent: Fan, 1965. – 240 b.

9. Frankl V. Man's Search for Meaning. – Boston: Beacon Press, 2006. – 165 p.
10. Ibn Sino A.A. Tib qonunlari. Uch jildlik saylanma. 1-jild. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. – 300 b.
11. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: Meros, 1992. – 150 b.
12. Kohlberg L. The Psychology of Moral Development. – San Francisco: Harper & Row, 1984. – 729 p.
13. Koshifiy H.V. Axloqi muhsiniy. – Toshkent: O‘zME, 2011. – 376 b.
14. Muhammadiyeva M.M. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida faoliyatlar integratsiyasi jarayonida mas’uliyatlilikni shakllantirish metodikasi: Ped. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Qarshi, 2021. – 156 b.
15. Nurullayeva Sh. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari pedagogik tayyorgarligini modellashtirish: Monografiya. – Qarshi: Nasaf, 2021. – 120 b.
16. Oliy ta’lim: lug‘at-ma’lumotnoma. – Toshkent: Moliya, 2003. – 456 b.
17. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. 2-jild / Tahrir hay’ati: T. Mirzayev va boshq. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 672 b.
18. Rogers C.R. Freedom to Learn. – Columbus: Charles E. Merrill, 1969. – 358 p.
19. Sa'diy Sheroziy. Guliston. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 1989. – 256 b.
20. Абульханова-Славская К.А. Проблема исследования индивидуального сознания // Психологический журнал. – 1991. – Т. 12, № 4. – С. 27-40.
21. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. – Москва: Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с.
22. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. – Москва: Воронеж, 1995. – 352 с.
23. Борисова З.П. Дежурства в детском саду как средство воспитания ответственности. – Ленинград: ЛГПИ, 1963. – 180 с.
24. Буре Р.С., Островская Л.Ф. Воспитатель и дети. – Москва: Просвещение, 1985. – 143 с.
25. Горбачева В.А. Формирование поведения детей в детском саду. – Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1957. – 160 с.
26. Дементий Л.И. Ответственность и индивидуальность: постановка и исследование проблемы. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2001. – 140 с.
27. Дьюи Дж. Школа будущего // Народное образование. – 2000. – №8. – С. 244-250.
28. Завадская Ж.Е., Шевченко Л.В. Воспитание ответственности у старшеклассников. – Минск: Народная асвета, 1961. – 120 с.

29. Климова К.А. О формировании ответственности у детей 6-7 лет. – Москва: Просвещение, 1968. – 130 с.
30. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. – Москва: Педагогика, 1984. – 144 с.
31. Милль Дж.С. Утилитаризм. О свободе. – Санкт-Петербург: Изд. И.П. Первозникова, 1900. – 426 с.
32. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью. – Москва: Высшая школа, 1990. – 144 с.
33. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Москва: Наука, 1983. – 240 с.
34. Ницше Ф. Сочинения: в 2-х т. – Москва: Мысль, 1990. – Т. 1. – 831 с.
35. Педагогика: большая современная энциклопедия / сост. Е.С. Рапацевич. – Минск: Современное слово, 2005. – 720 с.
36. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – Москва: Международная педагогическая академия, 1994. – 680 с.
37. Платон. Государство. Законы. Политик. – Москва: Мысль, 1998. – 798 с.
38. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Москва: Педагогика, 1989. – 704 с.
39. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – Москва: Политиздат, 1991. – 560 с.
40. Фромм Э. Душа человека. – Москва: АСТ-ЛТД, 1998. – 664 с.